

Alim Arlı

Oryantalizm ve Oksidentalizm Tartışmaları Ekseninde Şerif Mardin

Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara 2003, vii+186 s.

Alim Arlı'nın *Oryantalizm ve Oksidentalizm Tartışmaları Ekseninde Şerif Mardin* başlıklı yüksek lisans tezi, -giriş, sonuç, özet ve kaynakça kısımları hariç-kavramsal çerçeve, oryantalizm, oksidentalizm, Şerif Mardin'in hayatı ve sosyolojik görüşleri, Şerif Mardin ve oryantalizm-oksidantalizm başlıklarını taşıyan beş bölümden oluşmaktadır.

Arlı, giriş bölümünde Edward Said'in *Oryantalizm* kitabı ile alakaları daha çok celbeden ve daha çok tartışılmaya başlanan oryantalizm meselesi ile milliyetçi sâiklerin etkisiyle giderek oryantalizme karşı bir direnç dili teşkil etmeye çalışan oksidentalizmin oluşturdıkları söylem ekonomileri çerçevesinde, oryantalizm ve oksidentalizmin sosyal bilim düşüncesi ve sosyal teori içinde ne anlam ifade ettiklerini, kezâ bütün bu söylem ekonomileri içinde Şerif Mardin'in nerede durduğu tartışmasını tümdengelsel bir yöntemle

ele alacağını belirtiyor. Bu tür bir açıklama modeli ile Arlı, Şerif Mardin'in Türk modernleşmesine getirdiği yeni yaklaşımlar yanında, diğer Türk sosyal bilimcilerden epistemolojik duruş ve yöntem bakımından farklılığını da gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır.

“Kavramsal Çerçeve” olarak adlandırılan birinci bölümde, çalışmanın konu, amaç, hipotez ve metoduna dair genel bir çerçeve çizilmiş. Arlı'ya göre, çağdaş sosyal bilim tartışmalarının en önemli konularından biri, ideolojik bir alan olarak tarih bilincidir. Tarih bilinci, gelinen noktada sosyal bilimlerdeki eleştirel düşüncenin derinliği ile yakından alakalıdır. Sosyal bilimcilerin, özellikle eleştirel düşünce noktasındaki önemli metodik tartışmaları yeni bir bilinç düzeyi meydana getirmiştir. Arlı'nın yöntemden bilince gidilebileceği yönündeki kanaati, temel bir mesele olarak tartışılmayı beklemektedir.

Arlı'nın sosyal bilimcilerin metodik katkıları ile meydana gelen yeni bilinç halinden bahsederken, delil olarak Gadamer'in beşerî bilimlere dair görüşlerinden yaptığı alıntı, sosyal bilim düşüncesine bir temel sağlamaktan uzak görünüyor. Gadamer o alıntıda esas itibarıyla, insanî/beşerî bilimlerin insanın özbilincinden kaynaklandığını ve temelde ona katkıda bulunmaya çalıştığını belirtir. Sosyal bilim ile beşerî bilimlerin ortaya çıkış şartları, temel meseleleri, epistemolojik tutumlarındaki önemli farklılıklar, bu iki kavramı tekanamlılığa irca etmekten kaçınmamız gerektiğini gösteriyor.

Arlı'nın önemli bir tespit olarak ortaya koyduğu, sosyal bilimlerdeki oryantalizm meselesinin kritik bir nokta olarak bilinç düzeyine taşınması gerektiği fikri, sosyal bilim düşüncesine yaklaşımda hangi zeminden hareket edilmesi gerektiğinin bir işareti olarak okunabilir. Oryantalizm ve bu arada oksidentalizm, Arlı'nın vurguladığı üzere sosyal bilim düşüncesi içerisinde yer alsaydı, acaba yine de, metodik yönelimleri ile ilintili olarak bir krize maruz kalırlar mıydı? Bu soruya açıklıkla evet demek, hem fazlasıyla iddialı bir cevap olur, hem de sosyal bilim düşüncesini konumlandığı haklılık noktasının ötesine taşımak olur. Bugün gelen noktada, sosyal bilimlerin kimi meselelerde dile getirdiği soru ve cevapların yetersizliği, yöneliş-

leri farklı bir yol olarak, beşerî bilimler, sosyal teori ve sosyolojik düşünceye, kezâ sosyal bilimler üzerine bir kez daha düşünmeye yönelttiği bir gerçek. Oryantalizm/oksidantalizm akademik bir disiplin olarak sosyal bilimlerin çatısı altında yer alsaydı veya işaret edilen bilinç düzeyine erişseydi, en azından, Arlı'nın eleştirdiği çifte ideolojik bir kuruluş ile yüz yüze kalmazdı.

Arlı, birinci bölümde çalışmanın genel amacını, sosyal bilimlerde etkisi hâlâ derinden hissedilen oryantalizm ve verimsiz karşılığı oksidentalizm tartışmaları ekseninde Şerif Mardin'in durduğu yeri tespit olarak açıklıyor. Bu ekseninde, Arlı'nın tezi, genel yargılardan kaçınmak gayesiyle iki hipotez üzerine kurulmuş:

1. Hipotez: Sosyal bilimci Şerif Mardin, fikirlerini oryantalist bir söylem içinde ifade etmektedir.
2. Hipotez: Şerif Mardin anti-oksidantalist bir söylem içindedir.

Bu iki hipotezi, önermeler şeklinde ifade edersek: Şerif Mardin oryantalisttir./Her oryantalist anti-oksidantalisttir./Şerif Mardin öyleyse, anti-oksidantalisttir.

Tez, bu iki hipotez ve önermenin doğrulanması/yanlışlanması çerçevesinde, Şerif Mardin'in oryantalizm ve oksidentalizm ile olabilecek muhtemel akrabalıkları ve ilişki biçimlerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

“Oryantalizm” başlıklı üçüncü bölümde, oryantolizmin tarihî-ontolojik soykütüğü, epistemolojik duruşu, sosyal ve bireysel algılama biçimleri, Said, Hentch, Turner ve Lewis merkezli olarak mütâlaa ve müzâkere ediliyor. Oryantalizmin tarihî-soykütüğü bahsi, oryantolizme dair yüzeysel, derinliksiz belki de anlamsız tartışmalardan nasıl kaçınılması ve meselenin nasıl anlamlandırılması gerektiğine dair önemli ipuçları ihtiva ediyor. Bugüne dek sayısız tartışmaya konu olmuş olan oryantolizmin muayyen bir tanımı var mı? Arlı’nın oryantolizmin tarihi-ontolojik soykütüğü olarak açıkladıklarına bakılırsa, oryantolizm gündelik hayat söyleminden edebî ve bilimsel söyleme, oradan da büyük bir düşünce geleneğine dönüşmüştür. Oryantalizmin bu serencamı, *doğu*, *batı* adı verilen iki farklı dünya söyleminin ontolojik bir ön kabul olarak her düzlemde yerleşmesidir. Buna göre oryantolizm, *batı*’nın aynasında *doğu* hakkında, doğuluların akıl edip üretmedikleri, verili bilgiler sunmaktadır. Bu mütâlaalar ışığında daha başka şeyler söylemek gerekirse, oryantolizm ontolojik-felsefi kökleri, zihnî imajları, siyasî ve coğrafi çerçevesi olan temel bir politika-dır. Buna göre, Said’in i) Akademik bir disiplin ii) Bir düşünce üslûbu iii) Tüzel bir kurum olarak tanımladığı oryantolizm, sadece zihnî düzeyde bir kuruluş

değil, aynı zamanda tarihî-hegemonik bir kuruluştur ve bu yönüyle siyasî bir projedir. Arlı, Bakhtin’den hareketle, oryantolizm paradigmanın dört önemli yapı taşı ve aynı zamanda sonucuna işaret eder:

1. Haçlı seferleri ve Hıristiyanlığın ötekileştirici bir zihniyeti/siyaseti tarih sahnesine sokması ile oluşan sorunlu tarihsel miras,

2. Descartes’ın ünlü metodik şüphesiyle şekillenen epistemolojik düalizminin oluşturduğu insan/batı bilinci merkezli değişen algı,

3. Ticaret ve sanayi kapitalizminin sömürgecilik ile eş zamanlı bir şekilde, sosyal antropoloji ve edebiyat destekli olarak dünyayı tekdüzeleştirmeye çalışması,

4. *Batı* kavramının semantik bir müdahaleyle topografik bir gösterge olmaktan uzaklaşarak ideolojik bir kavrama dönüşmesi.

Bu tespitler, oryantolizmin çok katmanlı ve ilgi çekici bir serüveni ile karşı karşıya bulunduğumuzu gösteriyor: *Doğu* hakkında egzotik ve erotik bir ‘şey’ olarak başlayan *merak*, Descartes’ın *metodik şüphesi* ile batılı bilincin ötekisi diğer bir anlamda dilde, sosyal alanda varlık nedenine, kapitalizm ve sömürgecilikle iktisadî/dinî/coğrafi kazanma *hırslarının* politik yansımalarına ve son kertede hegemonik güçlerin *ideolojik* uğrak alanına dönüştü. Bu birbirinden farklı

ama birbirini tamamlayıcı oryantalist yapı taşları, aynı zamanda batılı zihindeki doğu tasavvurudur. Bu doğu tasavvuru, oryantalizmin dört temel yapı taşını ve yanı sıra görünen yüzünü oluşturmaktadır. Oryantalizmin bu dört temel yapı taşı artık kendini kurumsal bir yapı içinde ifade etmekte ve her seferinde yeniden kurmaktadır. Dolayısıyla, akademik bir disiplin ve düşünce üslubu olarak kurumsal düzlem, hem oryantalizmin beşinci yapı taşı hem de dört unsuru kapsayan dışarıda bir unsur olarak görülmelidir. Bütün bu mülâhazalar, oryantalizmin bütün övgü ve yergileriyle son kertede bir üst-anlatı olarak, matematiksel ifadelerle, şu şekilde formüleştirebileceğini bize gösteriyor:

Oryantalizm=
(Merak X Metodik şüphe)+
(Hırs X İdeoloji)+Kurumsallaşma

Oryantalizmin doğuya dair tespit ve yaklaşımlarda bulunurken benimsediği ve içinde konuştuğu dil, bir tür *yokluklar söylemi*dir. Doğuda kapitalizm neden geç doğdu, burjuva sınıfı veya sivil toplum neden yoktu, sanayi neden gelişmedi türünden oryantalizmin doğu için kurguladığı *yokluklar söylemi* örnekleri, oryantalizmdeki Avrupa-merkezciliğin izdüşümleri olarak okunmalıdır. Bugün gelinen nokta, bu tür bir söylemin, bizâtilî kendi içinde taşıdığı metodik ve epistemik za-

aflar nedeniyle terk edilmesi gerektiğini izhâr ediyor.

Oryantalizmi, dünya entelektüelinin nazar-ı dikkatine sunan, tartışılmasına vesile olan isim şüphesiz Edward Said idi. Arlı, oryantalizm meselesinin açıklığa kavuşması hususunda Said'den önemli ölçüde faydalanmasına rağmen, Said'e yönelik metodolojik eleştirilere de dikkat çekiyor. Özetlemek gerekirse,

1. Aijaz Ahmed'e göre, Said denemelerinde tepeden bakmacı, küçümseyici bir dil kullanarak Batı'yı metropol olarak yeniden kurmaktadır.

2. Said'in en önemli metodolojik hatası *oryantalizm* metninin temelinde Batı'nın karşıtı olarak Arapları koymasıdır.

3. Halbuki, Hentch'in tesbit ettiği şekliyle, Batı'nın karşıtı Osmanlı'dır ve Batı'nın Şark sorunu temelinde bir Türk sorunudur.

4. Said'in eleştirilen bir başka yönü, bazı olumlu çabalara imza atan İslâm ve Çin araştırmacılarını (Schimmel, Hodgson, Corbin, Needham, İzutsu gibi) gözden ırak tutmasıdır.

“Oksidentalizm” bahsine ayrılan üçüncü bölüm, Türkiye’de sosyal bilim çevrelerinde neredeyse ele alınmayan bir konunun ilgi çekici tartışmalarını ihtiva ediyor. Oksidentalizm, henüz ne’liği ve kim’liği açıklığa kavuşmamış bir mesele olarak tartışıl-

mayı beklemektedir. Arlı, Said'in oryantalizm için sıraladığı üç düzlemin oksidentalizm için de geçerli olup olamayacağını soruluyor. Oksidentalizm için akademik bir disiplin ve tüzel bir kurum düzleminde hiçbir şekilde bahsedemiyoruz, fakat kısmen de olsa bir düşünce üslûbundan bahsedebiliyoruz. Yine de, oksidentalizmin düşünce üslûbu ile oryantalizmin düşünce üslûbu arasında derin siyasal ve ontolojik farklar var. Bunların başında, oksidentalizmin sistematik bir işleyişten ve mantıksal bir bütünlükten yoksun oluşu geliyor. Arlı'ya göre, oryantalist söylemi doğuran tarihsel bilinç, bizzat oryantalist söylem ve modernliğin yarattığı yeni epistemik düzlemle ilişkilidir. Batı-dışı dünyanın iç dinamiklerinden kaynaklanan sosyal değişme olgusu ile kendi dışında sömürgecilikle dayatılan "ekonomik bağımlılık ve denetim ilişkilerinin" meydana getirdiği "tarihsel gecikme" bilinci oksidentalist söylemin üretim nedenlerini/kaynağını oluşturuyor. Bu iki tarihsel-sosyal olgunun oluşturduğu yeni bilinç düzlemindeki oksidentalist söylem, kültürel şizofreninin bir ürünü olarak bir yanıyla direnişçi, diğer yanıyla apolejetik bir tavrın adıdır.

Oksidentalizm, oryantalizmin simetrik bir karşıtı olabilir mi? Arlı, Said ve Laroui'den hareketle oryantalizmin sadece bilgi hak-

kında değil, aynı zamanda iktidar hakkında bir söylem olduğunu belirtir. Oryantalizmin çarpık, baskıcı bilgi sistematiği, eşitsiz bir tahakküm ilişkisi doğurmuştur. B. Sayyid'in, "simetri yasası baskı ve hiyerarşiyi reddeder" ifadesi, oryantalizm ve oksidentalizm arasında neden bir simetri kurulamayacağını gösteriyor. Oryantalizm ve oksidentalizm arasındaki oransız güç ilişkisi makul ve mukayeseli bir analizi imkânsız kılıyor.

Oksidentalizmin, oksidental toplum teorisini oryantalizm üzerinden kurmaya çalışması, sahici bir yerde duramaması dahası apolejetik ve savunmacı tavrı, tarihsizlik ve geleneksizlik ile birleşince, uzun süre oryantalizmin yedeğinde kalarak otantik bir söylem geliştirmesinin zorluğu belki de imkânsızlığı ortaya çıkıyor.

Dördüncü bölümde, "Şerif Mardin'in hayatı ve sosyolojik görüşleri" mütâlaa ediliyor. İlk birkaç sayfada, Osmanlı ilmiye sınıfından Cumhuriyet'in aydınbürokrat sınıfına evrilen bir ailenin mensubu olarak Şerif Mardin'in hayat hikayesi anlatılıyor. Burada, ilgi çeken noktalardan birisi, Galatasaray Lisesi'ndeki kısa süre dışında, Şerif Mardin'in öğrenim ve akademik hayatının neredeyse tamamını ABD'de tamamlamış olmasıdır. Bu bölümde Arlı'nın, esas itibarıyla sosyal bilim pratiği içindeki Mardin'in

epistemolojik tutumu ve metodolojik tercihlerini çözümlmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım, Türkiye’de Şerif Mardin ismi etrafında sürdürülen açık ve zımnî tartışmaların seyrine ciddi bir katkı olarak ele alınmalıdır.

Arlı, Keat ve Urry’nin sosyal teoride dile getirdikleri epistemolojik yaklaşımların üç temel bilim anlayışını, pozitivism, realizm ve konvansiyonalizmi irdelemektedir. Bu çerçevede ele alındığında Mardin’in çalışmaları, epistemolojik olarak realist bilim anlayışından konvansiyonalist bilim anlayışına doğru yol almıştır. Şerif Mardin’in eserleri, farklı metodolojik tercihlerin ve anlamacı epistemolojinin farklı durakları olarak okunmalıdır. Bununla, Mardin’in her yeni çalışmasında çoğunlukla farklı metodolojilere ve bu anlamda farklı teorik modellemelere başvurduğu vurgulanmaya çalışılmaktadır. Weber’in paradigmatik yaklaşımına olan yakınlığı, Mardin’i, Türkiye’de toplumsal olayları değerlendiren sosyal bilimcilerin içine düştüğü sathîlikten uzak tutmuştur. Arlı’ya göre, Mardin’i, Türkiye’deki cari sosyal bilimlerin yavan fikirliliğinden uzak tutan derinlikli yaklaşımları, en çok da onun Osmanlı-Türk modernleşmesi analizlerinde ve din sosyolojisindeki metodolojik tercihlerinde kendini göstermektedir. Bu çalışmaların ayırt edici

özelliği olarak öne çıkan şey, din-toplum-siyaset-kültür ilişkilerinin tarihsel ve psikolojik temellere dayalı çok katmanlı bir okuma biçimiyle analiz edilmeye çalışılmasıdır.

Arlı, eserlerinde öne çıktığı şekliyle Mardin’in meselelere mesafeli bakma çabasının, düşüncelerinin taşıdığı gerilimlerden kaynaklandığını ve bu gerilimlerin de onun belirlemiş olduğu iyiler-kötüler hattı üzerinde şekillendiğini vurgular. Arlı’ya göre, Mardin düşüncesi ve araştırmaları, Türkiye’nin son 200 yıllık toplumsal hayatına geriye dönerek bakmanın gerekliliğini ve bu hasılayla hesaplaşmanın zorunluluğunu geniş bir kavramsal çerçevede önümüze getirmiştir.

Oryantalizm ve oksidentalizme dair teorik tartışmalar ve Şerif Mardin düşüncesinin genel anlamda tartışılmasının ardından, tezin beşinci bölümünde ana meseleye, “Şerif Mardin ve oryantalizm-oksidentalizm” meselesine geliniyor. Bu bölümde, daha önce teorik çerçevesi çizilen oryantalist-oksidentalist söylem ekonomilerinin, Şerif Mardin ismi ile olan muhtemel akrabalığı tartışılmaktadır. Bu eksende ilk olarak, Mardin’in çalıştığı kurum ve yaptığı çalışmaların, akademik bir disiplin olarak oryantalizmle olabilecek muhtemel ilişki biçimleri irdeniliyor. Arlı’nın ulaştığı ilk kanatlar, Mardin’in akademik bir

kurum olarak oryantallizm ile olan ilişkisinin sınırlı hatta hiç olmadığı; düşünce üslûbu olarak oryantallizm ile olan ilişki biçimi için de eserlerine bakılması gerektiği yönündedir. Bu bölümün sonuç kısmında, ilk kanaatler tekrar teyit ediliyor: Şerif Mardin'in, Said'in oryantallizmin belirleyici unsuru olarak ifade ettiği üç düzlemlle, akademik bir disiplin, bir düşünce üslûbu, tüzel bir kurum olarak oryantallizmle bir ilgisi yoktur. Arlı'yı böyle kesin bir yargıya götüren gerekçeler, aynı zamanda Mardin'i Türkiye'deki diğer sosyal bilimcilerden ayıran özelliklerin de temelini oluşturuyor:

Birincisi, Mardin ilk eserlerinden itibaren, Osmanlı'nın hangi sosyal ve siyasî yapılardan teşekkül ettiğine dair, Doğu despotizmi, Asya tipi üretim tarzı, patri-monyalizm, sultanizm gibi Batı merkezli modellemelere karşı oldukça mesafeli ve eleştirel davranmıştır.

İkincisi, Mardin bazı Türk meslektaşlarının aksine, Osmanlı modernleşmesinin tümüyle Batı'dan bazı değerlerin aktarımı şeklinde açıklanamayacağını, bilinenlerin aksine bunun çok düzlemlle ve adı konmamış bir süreç olduğunu ifade ve iddia etmiştir. Bu meyanda Mardin, *Yeni Osmanlılar* çalışmasında, bir toplumun varlık algısındaki üç tefrik noktası olarak ele aldığı, ilah-tabiat kanunu-tabii hukuk düzlemlerinden hareketle

Osmanlı düşünce dünyasını bir anlamda o dünyaya ait kavramlarla anlamaya çalışmıştır.

Üçüncüsü, Mardin'in Osmanlı modernleşmesi meselesine, Türkiye'nin tarihsel/toplumsal içinde bakma çabası, Yeni Osmanlıları bin yıllık bir düşünce geleneği içinde değerlendirmeye çalışması, bir tür Avrupa-merkezciliğin reddi olarak okunmalıdır. Kezâ tarihî sürekliliğe yapılan vurguyu, Türkiye'deki yalınkat pozitivist anlayışın eleştirisinde bir nirengi noktası olarak kabul etmek gerekir.

Dördüncüsü, Mardin'e göre, Osmanlı modernleşmesi çok katmanlı bir sürecin ürünüdür, tam da bu nedenden dolayı basmakalıp yargılardan kaçınılması ve bu meseleler hakkında hükme varmadan evvel çok araştırma yapılması gerekir. Aksi takdirde, yapılan iş, eldeki noksan bilgilerin Weber gibi sosyologların klişelerine uydurulması çabasından öteye geçmez.

Beşincisi, Mardin'e göre, Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin 'tarihsizliği' ve 'felsefesizliği' ancak yalınkat bir pragmatizm olarak nitelenebilir. Bu anlamda, yakın zamanlardaki Türk Marksistlerinin de en ciddi açmazı, tıpkı Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler'de olduğu gibi, bu pragmatizm meselesidir.

Şerif Mardin ve Oryantalizm bahsinde öne çıkan bu mütâlaalar, Arlı'nın Şerif Mardin ve or-

yantalizm arasında çizdiği kesin hatlara işaret ediyor. Arlı'ya göre, bu temel vurgular, Mardin'i hem oryantalistlerden hem de Türk sosyal bilimcilerinden, metodolojik ve epistemolojik olarak bir farklılaşmaya götürüyor. Mardin'i farklılaştıran hususiyetlerin başında, oryantalistlerin Doğuya dair serdettikleri, 'yoksunluklar ve yokluklar söylemi'nden uzak durması gelmektedir. Mardin bu tür derinlikli analizlerden uzak durduğu gibi, bazı şeylerin varlıklarını ispatlamak ihtirasıyla kavramların semantiklerini bozuntuya uğratmaktan da beri durmuş ve bu tür mülâhazaların haricinde, meselelere yeni paradigmatik bir bakış açısı getirmeye çalışmıştır.

Mardin'i oryantalist söylemden farklılaştıran konulardan biri de din meselesidir. Mardin'in, dinin sembolik ve varoluşsal boyutunun kurucu niteliğine vurgusu, kezâ Türk modernleşme sürecinde dinin siyasal ve kültürel pratiklerdeki anlamını belirlemesi, hem oryantalist söylemi hem de resmî söylemi aşma çabasının bir örneği olarak görülmelidir. Bütün bu yorumlar, Şerif Mardin okumalarından hareketle çıkarılan sonuçlardır. Mardin, bazı değerleri ve bir yazısı hariç, doğrudan oryantalist meselesine dair hiç yazmadı. Oryantalizm meselesine kısaca değindiği, "Tarihimizle Bir Hasbihal" (*Yeni Türkiye*, sy. 33, Osmanlı Özel Sayısı III) başlıklı ya-

zı, Mardin'in daha önce, *700. Yılında Osmanlı Seminerleri* çerçevesinde Bilim ve Sanat Vakfı'nda yaptığı konuşma metninin düzeltilmiş halidir. Mardin, bu konuşmasında kısaca, oryantalistlerin analitik çalışmaların önüne yapısal engeller çıkardığını ve bu yönüyle analitik olmaktan uzak, daha ziyade betimleyici bir gelenek olduğunu ve bunun da ancak tarihsel-sosyal çalışmaların çoğaltılması ile aşılabileceğini vurgulamıştı. 2002 yılında yayınlanan, "Oryantalizmin Hasıraltı Ettikleri" başlıklı makale (*Doğu-Batı*, sy. 20) Mardin'in doğrudan oryantalistizm üzerine yazdığı en uzun ve en önemli yazısıdır. Mardin bu yazısında, Said'in yorum ve okuma biçiminin oryantalistliğe ilişkin genel bir yargı oluşturduğunu, "Doğu" ile ilgili bir çok olumlu şeyin atlatılmasına sebep olduğunu belirtir. Türkiye'deki cari "hunhar Batı" söyleminin de Said'in yeterince ciddi bir analiz ve eleştiriye tâbi tutulmadan kabul görmesinden kaynaklandığını söyler. Mardin bu yazısında son olarak, oryantalist meselesinin oluşturduğu çeşitli düşünce meselelerini fırsat bilip, anlamlı bir çıkış yakalayabileceğimiz umudunu kuvvetle izhar ediyor.

Arlı'nın sonuçta vardığı yargı, Mardin'in ilk çalışmalarından itibaren oryantalist bakışını aşmaya çabaladığı, dolayısıyla, tezin üzeri-

ne bina edildiği, giriş kısmında bahsedilen, iki temel hipotezden birincisi, “Sosyal bilimci Şerif Mardin, fikirlerini oryantalist bir söylem içinde ifade etmektedir”, yanlışlanmış oluyor.

Beşinci bölümün bir alt başlığı olarak, “Şerif Mardin ve Oksidentalizm Söylemi” tartışılıyor. Tez’in üçüncü bölümünün sonunda, oksidentalizm meselesinin hangi teorik düzeyde ve nasıl mütalaa ve münakaşa edildiğini daha önce belirtmiştik. Yeniden hatırlamak gerekirse, oksidentalizmin oksidental toplum teorisi ni oryantalist üzerinden kurmaya çalıştığı, savunmacı bir tavır benimsediği, bir tarihi ve geleneği olmadığı; ve tam da bu sebeplerden sahici bir söylem geliştirmesinin zorluğu ve imkânsızlığı hâline vurgu yapılmıştı. Bu alt bölümde daha önceki bölümlerde sürdürülen teorik tartışmalar özetlenmekte ve bu teorik tartışmalara yeni eklemelerde bulunulmaktadır. Buna göre, Turner’ın belirttiği üzere, oksidentalizm söylemi, tıpkı oryantalist söylem gibi analitik çalışmayı engelleyici zararlı bir dışlayıcılığa sahiptir. Arlı’ya göre bu çerçevede, oksidentalizm söyleminin iki temel niteliği ne vurgu yapılabilir:

1. Anti-sömürgeci üçüncü dünyacı ulusalcı ideoloji
2. Tarihsel gecikmişlik fikrine inançtan kaynaklanan ve bundan dolayı iki paradigma arasında ya-

şadığı ontolojik çelişkiyi çözemeyen bir batılılaşma düşüncesi ve bu eksende oluşan kültürün kişisizleşmesi süreci” (s. 147).

Doğuluların Batı hakkındaki bilgileri bu söylemsel niteliklerden kaynaklanmakta ve bu bilgi edinme ameliyesi de Akbar Ahmad’ın ifade ettiği üzere, büyük ölçüde film, video kasetleri, TV programı gibi aldatıcı imajlar dünyasından beslenmektedir. Dolayısıyla, doğunun batıya dair bilgisi, en az oryantalist kadar berbat, çarpıtılmış ve aldatıcıdır.

Şerif Mardin’in oksidentalizm üzerine doğrudan herhangi bir düşünce serdetmemesi, Arlı’yı oksidentalizm söyleminin etkileriyle oluşan sosyal-tarihsel sorunların, Mardin’in eserlerindeki analizine götürmektedir. Arlı’nın bu yaklaşımı, Mardin’in oksidentalizm söyleminden ayrı bir yerde durduğunun ilk işareti olarak okunmalıdır. Arlı’ya göre, oksidentalizmin anti-sömürgeci söylemi ve yanı sıra milliyetçi ideoloji konusunda Mardin’in önemli bazı tespitleri var: Bu tür bir anlayış, eksik ve çarpıktır. Mardin kısaca, kendi toplumsal sorunlarını, dışarıda bir tür ‘sorumlu avı’na çıkararak çözebileceğini varsayan anlayışın açmaz ve çıkmazlarına işaret etmektedir.

Arlı’ya göre, Mardin’i bu tür açmazlardan uzak tutan şey, Mardin’in doğaya tanınan özerkliğin, tarihe ve tarihsel-toplumsal olana

da tanınması gerektiği fikridir. Buradaki anahtar kavram, Castoradis'den mülhem, “özerklik” fikridir. Mardin'e göre Batı veya Türkiye analizlerinde toplumun kendi anlamını yakalayabilmesi için belirli bir özerklik fikrinin bağışlanması gerekir. Aksi takdirde, ötekici ve düşman bir söyleme kapı açılmış olunur.

Arlı, Mardin'in gerek “Türk reformları için bir fizyoloji geliştirme ihtiyacı”ndan yola çıkarak hazırladığı *Yeni Osmanlılar* çalışmasında, gerekse 1960 sonrası anti-batıcı bir dille ortaya çıkan dinî temelli hareketleri analizinde metodolojik temelli dışlayıcı bir söylem geliştirme, bu anlamda anti-batıcı bir dil kurma ve kullanma ameliyesinden ısrarla uzak durduğunu vurgular. Hatta, Mardin'in ilk dönem çalışmalarında Batı imgesi bir çok anlamıyla kurucu ve olumlu bir içeriği haizdir.

Arlı'ya göre, Mardin, çalışmalarında oksidentalit söylemdeki iki dünya arasında kalma bilinç durumu ve anti-batıcılığın getirdiği verimsiz bakışı safdışı bırakmıştır. Bu anlamda, Mardin, Batı'ya dönük olarak üretilen tüm dışlayıcı bakışları reddetmektedir. Osmanlı'dan bize kadar gelen, oksidentalizmin derin bir izdüşümü olan “küffâr-ı hâksâr” söylemi, bizdeki fikrî hayatın analiz gücünü azaltan ve tahrip eden en önemli sâiktir.

Arlı, Şerif Mardin ve oksidentalizm bahsinde, Mardin'in anti-oksidentalit özelliğini belirgin kılan bir neticeye ulaşır. Buna göre Mardin, bilgi eksikliğinden kaynaklanan endişe temelli ötekileştirici ‘hunhar batı’ ‘küffâr-ı hâksâr’, ‘sorumlu avı’ yaklaşımlarının terk edilmesi ve toplumsal geleneğimizin mukayeseli bir analizle ve kendi derinliği içinde keşfedilmesi gerektiğini vurgular. Dolayısıyla, giriş kısmında bahsedilen iki temel hipotezden ikincisi, “Şerif Mardin anti-oksidentalit bir söylem içindedir”, doğrudanmış olmaktadır.

Oksidentalizmin, düşmanlık düzeyinde anti-batıcı bir söyleme indirgenmesi ve daha çok bu anlamda tavsif edilmesi, tezin bu son bahsi için bir zaaf olarak kabul edilebilir. Zira bu tür bir yaklaşım, oksidentalizm konusunda da, bazı şeyleri hasıraltı etmemize yol açabilir. Bu anlamda, Ahmet Mithat Efendi veya yakın dönemden bu konuya eğilmiş biri olarak Cemil Meriç'i nasıl tavsif etmemiz gerekir?

Alim Arlı'nın *Oryantalizm ve Oksidentalizm Tartışmaları Ekseninde Şerif Mardin* başlıklı yüksek lisans tezi, Türkiye'de, ancak ucuz polemiklerle yan yana gelebilecek üç kavramı, Şerif Mardin, oryantalizm ve oksidentalizmi, sosyal bilim ve sosyal teori zemininde ama daha çok felsefi bir duyuş ve sosyolojik bir duruşla

derinlikli bir analize tâbi tutuyor. Arlı'nın tezi hakezâ, zengin kaynak kullanımı -bu anlamda Türkiye'deki sosyal bilim literatürünün bir hâsılası olarak da okunabilir-, akademik biçimciliğin ötesinde kendine has üslûbu ve iddiası ile de farklılaşıyor.

Arlı, tartışmalarını, Şerif Mardin ismi etrafında yıllardır sürdürülen, açık ama daha çok zımnî münakaşalardan uzak bir zeminde yürütmektedir. Arlı'nın öne sürdüğü iddialar, tespitler ve son kertedeki temel vurguları, Mardin'i Türkiye'deki diğer sosyal bilimcilerden ayrıcalıklı bir yere oturtmaktadır. Arlı'nın, Mardin ve eserlerine getirdiği yaklaşım, eleştirel bir yorumlamadan ziyade anlamacı bir yorumlama çabasını ihtiva ediyor.

Tezin genelinde öne çıkan, hiçbir şekilde eleştirilmeyen ve sıkça kurucu olumluluklar yüklenen Şerif Mardin intibayı, aynı zamanda tezin nahif bir açmazını teşkil ediyor. Mardin'e yöneltilecek eleştiriler, Mardin'i Türk sosyal bilimcileri içindeki ayrıcalıklı ve merkezi konumundan uzaklaştırmayacaktır. Hakezâ bundan, Mardin'in Türkiye'deki entelektüel birikime ama daha çok entelektüel ufka yaptığı katkıların görmezden gelineceği anlamı da çıkmaz. Oysa eleştiri noksanlığı, Mardin'e yönelik bazı temel soruları gözden kaçırmamıza neden oluyor.

Arlı'nın Şerif Mardin analizi, esas itibariyle bir okuma biçimidir ve hermenötik bir yöntemi içerir. Arlı, Mardin'in nesnel alanlar olarak ele aldığı toplumsal/tarihsel açıklama modeline yeni bir açıklama getiriyor. Dolayısıyla, Arlı'nın mesafeli, tarafsız Mardin tespitinin kökenlerini bu nesnel alanda soruşturmak gerekir. Mardin'in analiz ettiği toplumsal/tarihsel alana, yöntem gereği, nesnel olarak yaklaşmış olması bizatihi Mardin'in kendisini nesnel, tarafsız kılmıyor. Mardin'i şahsi olarak nesnel kılamayan şey, Dilthey'den mülhem, insan olarak yaşadığımız sosyal ve psikolojik saiklerle örülü bulunan tecrübelerdir. Bu anlamda Arlı'nın, Mardin'in insan olarak yaşadığı tecrübeyi dolayısıyla taraflılığını gözden kaçırmaması, nesnel alan ile anlama arasındaki süreci mütalâa etmede karşımıza zorluklar çıkarıyor.

Arlı'nın tezinde ortaya çıkan zorluk, Mardin'in oryantalist ve oksidentalistlere yönelik mülâhazalarında tesbit olarak ortaya koyduğu açmazları/eksiklikleri, şahsî olarak kendisinin nasıl çözdüğü sorusunun cevapsız kalışıdır. Tezde iddia edildiği şekliyle, oryantalist ve oksidentalizm, batı ve doğu tartışmalarının ötesinde yer almayı başarabilen bir Şerif Mardin, oryantalist-oksidentalist söylem ekonomileri içinde yer alan diğer düşünürlerin maruz kaldıkları ontolojik çelişki veya psişik ve

epistemolojik yabancılaşmayı nasıl aştı? Bu sorunun cevabı Mardin'in analiz ettiği nesnel alanlarda değil, bizzat insan olarak yaşadığı tecrübede saklıdır.

Benzer soru ve mütâlaalar, Arlı'nın tezinin sınırları ötesinde,

Türkiye'de Şerif Mardin düşüncesinin yeri ve bu doğrultuda Türkiye'deki sosyal bilim düşüncesinin mümkünlüğü meselesinin daha sıhhatli bir zeminde tartışılması gerektiği fikri ile yakından alakalıdır.